

prelivati človeške krvi, vendar se je uklonil le nujni zavesti, da mora teči za popolnejšo človeško srečo. Niso ga vsi razumeli, ne njegovih zadnjih misli in vseh poti, po katerih je hodil, kajti množicam niso važne ideje, temveč gesla vsakdanjosti in povprečnosti. Masaryk je umel tudi za temi gesli uveljaviti svoje cilje. Iz bojevnika za resnico in pravico, iz upora proti laži, celo oni, ki je ljudstvu včasih potrebna, je rasel v vladarja, v novi simbol človeških naporov za resnico in pravico. Sredi velikih revolucij, ko se sesedajo trohneli fevdalni nazori, ko se napredku človeške družbe zoperstavlja brezobzirni kapital, ko se novi imperializmi postavljajo proti starim, v dobi velikih etičnih prevratov, je ustvaril Masaryk nov tip slovanske demokracije, v kateri naj bi se sleherni zavedal človeškega dostojanstva, imel pravico do svobodne vesti in kulture. Historična češka krona je dobila nov človeški simbol: Resnico spoznati pomeni resnico priznati. Masaryku ni bilo več potrebno, si staro krono posajati na glavo.

V bežnih dneh sem zagledal fato morgano mlade slovanske države, ki ne skrbi le za to, da bi imeli državljani zemljo in kruh, ampak da čuva državljanom pravico življenja po svoji vesti, se pehati za nova spoznanja in braniti dostojanstvo človeške kulture.

Ko me je vlak prestavil zopet čez mejo, me je nenadno vznemirilo strašno vprašanje: »S kom si živel te dni? S svojim narodom ali z njimi?« Trpko priznanje, da sem doma podoben Don Kihotu, me je zagrenilo.

DNEVNIK IZ JETNIŠNICE

IVO BRNČIČ

Po enomesečnem zaporu v stari kasarni, ko sem si bil življenje v celici kar najznosneje uredil, so me ločili od tovariša, s katerim sem prebil poslednjih pet dni, ter me v zaprtem avtomobilu pripeljali v jetnišnico.

Zdaj sem spet popolnoma sam, znova sem prenehal biti oseba, človek, bitje z dušo in svobodno voljo. Le dejanska podoba sem nemega števila, se mi zdi, ki se blesti na črni ploščici zunaj na podbojih teh zapahnjenih duri; zgolj sestavni del te celice in tega reda, ki je prepoved njegova pglavitna vsebina in ki deluje z monotono, brezčutno natančnostjo mrtvega mehanizma; predmet med predmeti: saj to ni življenje, to je samó še bivanje. Zakaj že tretji dan poteka, odkar ne odločam ne o sebi ne o čemerkoli; že dva in sedemdeset ur — računam — nisem izpregovoril ene same besedice, ki bi strogo ne sodila v okvir tukajšnjih življenjskih potreb, ki bi bila le za las prestopila najožje meje tukajšnjih nujnosti, ki bi bila moja, zgolj moja lastna beseda, enkrat in neposnemljiv izraz mene edinega. Človekova osebna podoba, njegova svojstvenost je vsota njegove akcije in reakcije; od vse moje individualnosti mi je ostala le še možnost reakcije. Nimam več ljudi, nimam ne znancev ne prijateljev, ne ljubice ne sorodnikov; kajti

še tako živi spomini ne morejo nadomestiti neposrednega sožitja, v katerem si oblikuje človek ob ljudeh okoli sebe svoj osebni obraz. S prebivalci te hiše me ne veže nobeno razmerje, v kakršnem stoji človek proti človeku kot samostojna osebnost. Sojetniki so zame nemi, kakor sem nem zanje jaz. Pazniki so zame zgolj abstrakcije ljudi: so samó varuhi predpisov, ki vladajo nad menoj. le predstavniki ukazov, ki se jim moram pokoravati, službeni in neosebni ko njihove uniforme. Hlastno prežim, da bi za suho udržanostjo njihovih obličij, za vnaprejšnjo določenostjo njihovih kretenj in besedi otipal eno samo sled navadnega, resničnega življenja. Saj onstran teh zidov, izven te uradne primoranosti so vendar tudi oni edinole ljudje, kakršni smo vsi; saj vem, da se tam zunaj smejejo in nemara tudi jočejo. da ljubijo in mrzijo, čustvujejo in sočustvujejo. Saj ni mogoče, da bi se temu ali onemu katerikrat ne potajil v očeh čisto majčken, šegav in radoveden sončni žarek ter bi v tem odljudnem kraju nenadoma zasijal kakor vesela novica in ljub pozdrav. Ne morem verjeti, da bi vsa luč in vsa toplota življenja mogla med temi stenami tako nanagloma oledeneti v srcu živega človeka.

Ali odmeva ne najdem, kakor bi kričal v zid. Ne, tu nihče ne razume beraške prošnje v mojih pogledih, nikomur ni za to gorško hvaležnost, ki usiha v brezplodnem čakanju na človeka, ki bi mi podaril en sam zvok, en sam odsev pristnega življenja. A znabiti tudi nápak presojam ljudi in vidim reči v krivični povečavi. Ne vem. Samó to vem, da človek ne more živeti tako sam, tako reven in gol.

Le še v prostoru živim, okrog mene se nič ne dogaja. čas je zame umrl. Zakaj budnica, zajtrk, pospravljanje celice, sprehod, kosilo, večerja, kar se vse vrsti v natanko določenih presledkih in z neizpremenljivo zaporednostjo, s kakršno si slede števila, ti dogodki niso dogajanje. vanje ne morem ujeti časa. ne morem ga meriti ž njimi. Čas ni mrtvo ponavljanje večno istih pojavov, človeku je čas nenehno spreminjanje, minevanje in zopetno nastajanje; čas ni abstraktna konstanta, čas je živ utrip življenja, ki je meni prepovedano. Tu, v tem zaustavljenem življenju, izgubljajo enote časa vsakršno vrednost; minute in ure so nedoločljivi drobcji, so le razbitine nekega topega trajanja, sredi katerega lebdim kakor v nekakšnem imaginarnem prostoru, v katerem ni težnosti in so porušena vsa razmerja med stvarmi.

Nekaj bore predmetov, to je vse, kar mi je ostalo od življenja, to so mi edini tovariši. Ko so me pripeljali v to sivo poslopje, so mi pobrali skoraj vso imovino, celó uro, naramnice in pas. »Se mar bojite, da se ne bi obesil?« sem se z neko napeto, igrano lahkomišelnostjo poskusil šaliti. — »Bog ve, tudi takšne reči se primerijo,« je mirno rekel paznik. »Taki so predpisi.« — Pozneje sem premišljeval o tem. Smešno, sem si dejal, saj če bi se človek zares hotel končati, bi lahko požrl žlico, razbil okensko šipo in si prerezal žile na zapestju; zvečer bi legel in napravil v postelji, na skrivaj — paznik, ki bi pogledal v celico, bi mislil, da samó spiš. In malone prijetna mi je bila misel, da čisto vsega v tem kraju človeku vendar ne morejo prepovedati in preprečiti.

Predmeti, ki spadajo k opremi celice, so mi zoprni — vedno znova

me spominjajo, kje da sem, so del te nesvobode. Vrh tega se jih drži ko patina tista posebna erarska nesnažnost, ki se je ne morem in ne morem privaditi. Jetniško čepico sem prinesel v celico s palcem in kazalcem, jo zalučil na plico in bi se je za vse na svetu več ne dotaknil. Gabi se mi žlica, lončeni vrč za vodo vzbuja v meni tolikšen odpor, da pijem le v najhujši sili. Umivalnik me je navdajal s takšno grozo, da se dva dni nisem umil; šele danes sem s koščkom zgnetenega papirja odstrgal pol prsta debelo plast umazanije, ki se je bila usedla na dnu in po robovih posode. Nemara se skriva trohica nebogljenega protesta v tej odvratnosti, s katero se dotikam tukajšnjih predmetov, celó odej, ki priskutno diše po razkuževalnih sredstvih; morebiti bi hotel pred samim seboj poudariti svojo izjemnost med navadnimi prebivalci te zgradbe, med tatovi in zločinci. Zategadelj mi bržčas tudi toliko pomenijo moje lastne stvari. In kadar prekipi občutek samote do nevzdržnosti, jih skrbno razložim po mizi: brisača, milo v lični škatljici iz belega celuloida, zobna ščetka, tuba zobne kreme, trije robci, glavnik. To je vse. Ena, dve, tri, štiri . . . štejem te svoje predmete, jih spet in spet obtipavam, jih božam z očmi. Saj to so vendar moje stvari! To so priče mojega prejšnjega življenja, mojega pravega življenja!

Potem iztaknem v hlačnem žepu še nekaj. Ah, tudi cigaretnica mi je ostala, spregledali so jo! In kakor so čustva, ki se v tem kraju vežejo z dogodki in s predmeti, po navadi čudaško nesorazmerna njihovi borni neznatnosti, tako me tudi sedaj obide skorajda nekakšno zmagoslavje, v katerem spet zadrhti črna kapljica zlobne škodoželjnosti. Ali radost nad dejstvom, da sem nekaj utajil, četudi nevede, da sem osleparil tukajšnje postave, to otročje veselje ne traja dolgo. Cigaretnica je prazna. Naj se mi zdi še tako neverjetno, naj jo s topoumno lahkovernostjo znova in znova odpiram — prazna je. In ko tako sučem med prsti pozlačeni zaboječek, se vnovič zavem nepotešene sle po igrivem pretakanju modrih kolobarjev, ki dajejo toliko opraviti očem, po dišečem dimu, ki draži nosnice in ga željno srkajo pljuča, po tolažečem mamilu, ki ga že tri dni zamašča terjajo prenapeti živci. Hlastal bi kakor riba na pesku. Dolgo sedim s suhimi očmi in usti, se z glavo naslanjam na komolce ter se ne ganem. Pogled mi tava po celici, v kateri se zdriza prvi mrak. In ko se mi oči ustavijo na tisti grozni posodi v kotu, sem premagan: z gnusom, ki mi žene mrzel srh po hrbtenici, se vzdrami v meni onemogel, jalov srd. Stiskam si senca s pestmi, sopem skozi nos, čutim, kako mi lega čez zenice meglena, topla mrena. Ne premorem več moči, da bi se brzdal. Drhtim, in samó to še občutim, da sovražim, besno sovražim, ne da bi vedel koga in ne da bi se po tem vpraševal. Zakaj, divjam v sebi, zakaj so me zaprli v ta odvratni kraj? Zakaj me tako mučijo? In tisti ljudje — kaj sem jim storil, kaj sem storil njim? Saj me še pred tremi dnevi niti poznali niso — zakaj me torej mučijo? — Kako nespametno živimo vendar ljudje! Kako neverjetno grdo živimo! Kako klavrno so si ljudje uredili ta svet! Kako neprizanesljivi sovražniki smo si ljudje!

POLTRETJI korak počez, šest korakov vzdolž, to so razsežnosti celice, v katerih mi je dovoljena neomejena svoboda gibanja. Ali večno

ni mogoče nihati od zamreženega okna visoko pod stropom do zaklenjenih duri brez kljuke in spet nazaj. Obrati si slede prenašlo, človeku se zdi, da se ko dresiran medved samó prestopa in suče na mestu. Napenjam možgane, da bi ubežal jarmu teh šestih korakov; a še tistih osem korakov, ki so skrajna meja nepretrganega premikanja v isti smeri, si je v tem beraško odmerjenem prostoru treba skorajda prispletkariti. Tako korakam po diagonali celice, se izogibam v tla pritrjene mize, se motam okoli pokonci stoječega ogrodja postelje, ki je čez dan s kavljem pripeto ob steno. Hodim naglo, zakaj celica je mrzla, da se pretaka za mano prosojen oblaček sape, ki me na vsakem ovinku boža po licu. Naposled mi začne tudi to presedati. Potlej krožim tesno ob kotih po osmici podobni krivulji, ki me osvobodi obratov na mestu in mi daje možnost zmerom hitrejšega gibanja. Pol ure, uro, menda že dve uri traja to popotovanje. Ko se mi zvrtil v glavi, se ustavim in računam: prehodil sem kilometer, pet, deset kilometrov. Deset kilometrov!

Top, top, top... Nenadoma se zavem posebnega hrumenja, ki sem ga kot neprijeten podzavesten vtis že ves čas dojemal s čutili, a ga misel doslej še ni uvrstila v svoje predale. Postanem in napeto poslušam. Top, toptoptop... top... In po kratkem presledku se znova zaženo zamolkli udarci, zdaj po dva ali trije posamič, zdaj vsi hkratu v pravilnem ritmu, potem spet anarhično, vsevprek, da je hrup podoben oddaljenemu, valujočemu grmenju. Čedalje razločnejše slišim: na desni, na levi, nad mano, pod mano, vsepovsod se oglašča topotanje, skozi zidove, skozi železne in betonske konstrukcije hite zvočni tresljaji iz nadstropja v nadstropje, skozi tri sto celic valovi odmev, da ima človek skoraj občutek, kakor bi velika stavba drhtela v samih temeljih. Nekaj neznankega, nekaj nečloveškega je v tem stalnem bobnenju neštevilnih nog. Vselej se mi je upiral pogled na volkove v zverinjaku, na tisto nemirno, nemo beganje po kletki, ko gore v polzatisnjenih živalskih zenicah, tako čudno odsotnih v njihovi nagonski sli po prostosti, tisti rumeni, ko lajež ostri prebliski, v katerih se stapljata zverska mrznja in zloba z divjo prerijsko nostalgijo. Ob tem zoprnem spominu si zdaj predstavljam jetnike, ki jih ne vidim in ne poznam ne njihovih življenjskih zgodb ne tragedij, ki so jih pahnilo iz življenja ter jih naplavile v ta nesrečni kraj — predstavljam si dve sto petdeset ljudi, ki se ločijo po obličjih in po značajih, po pameti in starosti, po poklicih in po vsem, kar razlikuje človeka od človeka, ki mi pa s tem svojim groznim, obsedenim romanjem po celicah vendarle dajejo en sam skupen podatek o človeški zavrženosti, stiski in bolečini. Dogajanje, ki ga ne zaznavaš v celoti, temveč zgolj po nekaterih ločenih komponentah, utegne biti katerikrat prava strahota; ognjevit besednik, ki ga ne slišiš in čigar občinstva ne vidiš, spominja malone na blazneža; slepcu bi se burna veselica mogla zdeti krvav pokolj. In ko tako prisluškujem zadušnemu nabijanju, ki traja med temi stenami ure in ure, dneve in dneve, leta in leta, skuša od nervoznega nemira izostreni posluš nadomestiti vid, pa le vsiljuje domišljiji mučne predstave, ki jih ni mogoče overoviti in ki mi kažejo usodo prebivalcev te hiše v skrivenčeni, skoro fantastični podobi. Kakšne neki morajo biti oči teh ljudi, se sprašujem,

ki od jutra do mraka ne počno ničesar drugega razen da hodijo, hodijo, hodijo po šest korakov dolgem prostoru, ki se je vsa njihova življenjska dejavnost skrčila na to brezciljno, idiotsko tavanje? Kako je mogoče pol leta, devet, deset mesecev edinole stopati iz kota v kot, od okna do vrat, ne da bi človek kamorkoli došel in ne da bi hotel dospeti? Saj človek vendar ne more biti avtomat, brezsmiselne reči delajo trajno le norci! Kaj se godi v možganih in zavesti teh ljudi?

Zatisnil bi si ušesa, da bi ne slišal zvokov, ki mi padajo ko udarci na glavo, ki mi vse bolj cefrajo živce, da čutim skoraj telesno njihovo razdraženo brnenje. A ko spoznam, da glasovom ne utečem, jamem še sam vnovič begati po celici. Tako krožim topo, naveličano, kakor nihalo, dokler navsezadnje utrujenost ne uspava misli v otrplo ravnodušnost do vsega, kar se godi okoli mene in z menoj.

TO GROZNO brezdelje! Ni le ena najtežjih kazni, prikrajšati človeka za možnost dela, se pravi, odločanja o lastnem življenju; to tudi pomeni, okrniti njegovo zdravje, ga notranje pohabiti.

Moj dan traja od šestih zjutraj, ko me budnica vrže iz postelje, do osmih zvečer, ko naznani zvonec, da je treba leči. Jutranje pometanje celice (katere razdrapani pod je kljub vsemu mojemu prizadevanju zmerom enako umazan in prašen), zajtrk, pospravljanje ležišča, enourni sprehod, kosilo — vsi ti obvezni opravki še za silo napolnijo dopoldne. Ali čas od poldneva do večerje je ena sama večnost, siv vakuum brez konca in dna. Malo ljudi je obdarjenih s sposobnostjo kočijaškega konja, ždeta ure in ure brezdelno in negibno na enem in istem mestu. In ko se minute cede in cede, ko polzijo ure počasi kakor ledenik, mi je kajkrat tesno in mrzlo pri srcu, da me je strah zase in se samega sebe bojim.

Celica mi je že zdavnaj izdala vse svoje skrivnosti; ali tukaj je ni stvari, ki bi mogla človeka trajno zaposliti. Preiskal sem vse sledove, ki so jih za sabo zapustili moji predniki. Nad grevcem je nekdo začrtal v omet začetne črke svojega imena; drugi je vdolbel v zid pod oknom vrsto kratkih, vzporednih črt; v kotu za polico je skrita nerodna, grda risba gole, nesramno razkročene ženske; tam, kjer stoji po noči postelja, je nekdo zarezal v tla (le kje je dobil nož?) kar celo ime: Peter Žvan; niti na letnico ni pozabil: 1932. Šop papirjev na polici me je razočaral: nemški seznam jetnikov iz leta 1887., čigar edina zanimivost so v gotici pisana slovenska imena.

Delam si koledar. Od glavnika sem odlomil ost, vrtam luknjice v košček papirja: torek, sredo, četrtek... Nedelja bo zaznamovana z daljšo zarezo. Morda je to smešen spomin na Robinzona. Ali nekaj vendar moram početi! Tej otročji iznajdbi se posvetim z vso resnobo, na vse pretege se trudim, da bi opravilo kar moči podaljšal — da bi si priboril vsaj nekaj minut, ki bi ne bile tako potratno votle, ki bi imele neko vsebino, neki smisel.

Kmalu znova obsedim s povešenimi, praznimi rokami in brezupno blodim s pogledom po celici. A saj vem, da iščem zaman, da le varam samega sebe. Zaprem oči in se z glavo naslonim na mizo. Zakaj neki

sem tako truden, premišljujem; v križu me boli, v vseh udih čutim težko, zelo izčrpanost. Da bi mogel vsaj leči! Da bi mogel spati! Ali postelje se čez dan ne smem dotakniti. Tako ležem na tla in buljim v strop. Dolgo že ni bil pobeljen, ves pegast je; če imaš za naprstnik domišljije — in moja domišljija je tako žejna, tako pripravljena, da bi se razgibala, se česarkoli oprijela — so te lise skorajda podobne zemljevidu: tistale je kakor Francija, razpoka tamle je meja, v sredi je morje, tule so gore, madež na desni, to je mesto.

Potlej mi pride na misel, da bi dognal obsežnost prostora, v katerem živim. Z veliko vnemo se lotim naloge: dve celi pet desetink krat šest — ali ne, računati je treba v metrih, ne v korakih! Korak meri pet in sedemdeset centimetrov. Izračunam dolžino celice, širino, ploskev. Prostornina . . . Da: kako visoka je celica? Recimo toliko in toliko. Množim, se zmotim. Zagrizeno ponavljam, vnovič kane napaka v račun. Poloti se me mrzlična besnost, drdram in trmasto žvečim števila, se zapletam, kolnem samega sebe — —

Glasovi na hodniku me vržejo kvišku. Planem k durim, kakor bi mi šlo za življenje, prisluškujem s pridržanim dihom. Slednji dan stojim nekajkrat takole pri vratih in z vročično radovednostjo vlečem na ušesa. Slišim korake, pogovor. Nekdo se pritožuje. »To bomo že spravili v skladišče,« pravi paznik. Bržkone vodijo novega jetnika; tudi moj kovčeg je v skladišču.

Zunaj nekje zvenijo ključi — ti hodniki so zmeraj polni tega rožljanja — in potem vse utihne. Stojim sredi celice in kdove zakaj mi je nenadoma laglje pri srcu. Prestopim se in začnem žvižgati. Opazim, da korakam po taktu, spremenim melodijo; razposajeni napev — »Nam pesnja žit' i ljubit' pomagaet« — in vojaško udarjanje s petami me čedalje bolj zabavata. Neka živčna norčavost me zajame. S clownsko resnim obrazom in s pretiranimi kretnjami motovilim po prostoru kakor paradni konj.

Nekdo odklepa duri. Otrpnem, se ustavim. Paznik pogleda v celico: »Ne smete žvižgati, petje in žvižganje je prepovedano.«

Poparjen strmim vanj in ne zinem besedice. Vrata se zapro. Petje in žvižganje je prepovedano! Gotovo, saj ima prav, si skušam dopovedati, saj ni mogoče, da bi dve sto petdeset ljudi hkrati žvižgalo in prepevalo. Pa vendar . . .

Naslonim se na mrzli grevec. Ljudje niso ribe, si pravim. Ne, ne, pri vsem tem mora biti nekaj nápak . . . In ko tako premišljujem, jamem nevede bobnati s prsti po železni cevi. Tih, ubran zvok se prelije v celico. Vzajem žlico, udarim na drugo cev, na tretjo — vsaka odgovori v drugačnem tonu. Pomalem združim posamezne zvoke v primitivno melodijo. Dolgo, dolgo stojim ob grevcu, tolčem po hladni kovini in tako mine popoldne in v meni ni razen odmevov te stalno enake glasbe ničesar več: tink, tenk, tonk, dong — dong, tink, tenk, tonk . . .

ČUDNO, kako dovteten in nekritičen sem postal za vtise, kakšne stvari me utegnejo vreči iz ravnovesja. Prenapeti, čudaški domisleki so me razburjali že preden so me pripeljali semkaj, še v prejšnji

celici. Pod večer, ko sem ležal na postelji in je od vsepovsod rasla tema, mi je pogled na zamreženo okno in zaprte duri z bolešno trmoglavostjo zabijal v možgane misel na beg. Najsi sem vedel čisto natanko, da bi bil tak poskus nadvse bedast in da ne bom pobegnil, se mi je vendar vedno znova vsiljeval do vseh podrobnosti izdelani načrt: treba bi bilo iztrgati desko iz postelje, jo zagozditi med železje ter jo dvigniti z ramo; ko bi bila pot iz celice prosta, bi bilo kaj lahko pri dvoriščnih vratih preplezati s črepinjami posuti zid. Drugekrati, ko sem v mraku strmel v tramove na stropu, me je ko manija preganjala predstava potresa in požara. Stavba je stara, tramovi so najbrže trhli — kam naj se umaknem, če bi se nenadoma sesuli name? Kakor žebelj mi je tičala v glavi druga misel: ogenj hrumi, dim se vali skozi okna, leseni strop prasketa ko smodnik, stražniki ne morejo dovolj hitro odkleniti celic; jetniki se duše, razbijajo po vratih in blazno kriče, smrad osmojenega človeškega mesa se plazi po hodniku...

Dopoldne je nekje na stopnišču neka žena silovito jokala. Njeni histerični kriki, ki so tako nečloveško odmevali skozi vsa štiri nadstropja jetnišnice, se mi spet in spet povračajo v domišljijo in mi mrcvariyo živce. Še se trudim, da bi se otresel nadležnega spomina, ko nenadoma nekaj težkega zamolklo udari ob zid. Prisluhnem. Nekdo je treščil stol ob steno, razločno slišim težki topot okovanih čevljev. V sosednji celici bivata dva jetnika; prvega poznam: to je tisti smešni cigan, ki me je včeraj na sprehodu s kretnjami prosil za cigareto. Kaj vendar počneta? Zdaj slišim tudi glasove — čisto živalski se mi zdijo. Butanje se ponovi; a to pot ni bil stol. zvok je bil zoprnejši, udarilo je topo, kakor če pade testo na desko. Ves trd poslušam, srce mi razbija in mi sili v grlo. Odurna predstava nasilja, uboja, krvi mi migota pred očmi. Kje so pazniki? Naj kličem, zvonim?

Ne — ne — saj se vendar smejeta! Saj je bil le pretep za šalo! In ko zopet zajamem sapo, se zalotim, da drgetam po vsem telesu.

Kako morem biti tako nespameten? Kaj je z menoj?

SREDI noči me predramijo težki, enakomerni koraki po hodniku. Odmev pod oboki hiti pred njimi kakor izvidnica. Koraki utihnejo pred vrati. Ležim čisto mirno, potajim se, kakor bi spal. Zunaj zaškrta stikalo, hladna, kruto zvedava luč napolni celico. Linica v vratih se odpira. Potuhnem se ko hrošč v nevarnosti. Zdaj me opazuje; v slednjem živcu svojega telesa čutim ko zbadanje električnega toka pogled nevidnih oči. Nestrpno čakam; zavpiti bom moral, se mi zdi, če brž ne ugasne, če me bo še dolgo gledal. In ko me slednjič spet zagrne tema in se koraki počasi oddaljijo, ležim še dolgo v krčeviti negibnosti in spanec mi noče na veke. To se ponavlja malone sleherno noč.

Moj bog, kaj se vendar godi z menoj?

PRED pet sto leti so devali ljudi na natezalnico, jim mečkali s španskimi škornji noge, jim trli kosti, jih cvrli pri živem telesu, in ta »krvava rihta«, ki jo dandanašnji označujemo z besedo barbarstvo, se jim je zdela povsem častno in samoumevno početje. Ždeta mesec, tri

mesece, pol leta in več popolnoma sam v pusti in zatohli celici, to je nemara za sodobnega civiliziranega človeka sorazmerno prav tolikšna mera trpljenja, kakor je bila tortura za neprimerno manj razvajenega in surovejšega srednjeveškega občana. Duševna muka — vsaj pesniki trdijo tako — utegne uspešno tekmovati s fizično bolečino in duševno zdravje verjetno ni manjšega spoštovanja vredna svetinja kakor zdravje telesa. Ne vem, kako je s pravno stranjo te reči, ki menda prizadeva nekaterim teoretikom hude skrbi in ki je prav za prav vprašanje celotne kulture in neke vrzeli v njej, že v filozofijo težeče vprašanje o vrednotenju človeka, prastari kočljivi problem mejá človeških pravic in človekove svobode. Jaz vse to le dejansko doživljam.

ZJUTRAJ sem se prijavil k raportu. Skoraj v zadregi sem stal v dolgi vrsti uniformiranih jetnikov. Užaljena nečimernost se je upirala dejstvu, da me loči od teh kriminalcev edinole moje navadno oblačilo.

Še so nas urejali, ko je z glasnim smehom priburila gruča jetnic. Moški so mahoma oživali, ploha opazk se je vsula iz vrste, za hip se je zmedel strogi red. Mali paznik je kričal: »Nisi še nikoli videl babe?« Ne, ni me vznemirila robotost teh izpadov. Prostaška kretnja in beseda, v kateri sta se naenkrat z neubranljivo nujo zgostila nepotešena sla in samotno izgorevanje vročičnih sanj, je razgalila več brezupne prošnje, več človeške nebogljenosti in nesreče kakor izprijenosti. Stara tatica, zvodnica, kali, ki se je spakovala moškimi, je bila prej odurna zavoljo svoje žalostne revščine kakor pa zaradi same propalosti.

Prosil sem, da mi dadó uro in kovčeg z mojimi stvarmi, da mi dovolijo kajenje in — kakor dopušča hišni red — plačano razsvetljavo od šestih do osmih zvečer. Ves dan sem potlej prebil v mrzličnem pričakovanju. Popoldne me je paznik odvedel v skladišče — že ta pot je bila nezaslišán dogodek — in zdaj se počutim bogat, da nikoli tega.

Sedma ura se bliža; kako je s časom, lahko sedaj povprašam kardakoli se mi zljubi, in nikoli se ne utruđi odgovarjati uslužni strojček na mizi, to majceno kovinsko srce, ki si tako marljivo prizadeva posnemati utripanje živega človeškega srca. Ta večer mi mrak ne lega kakor mora na čustva in misli, prijazna, mirna luč gori nad menoj. Z vso zbranostjo, kakor bi se pripravljál na svečan obred, si prižgem prvo cigareto. Globoko vdihavam vonjivi dim, z neizrekljivim ugodjem opazujem nežne modrikaste arabeske, ki se dvigajo iz tlečega gobčka bele igráčke. Pred mano leže knjige, cela skladovnica knjig; drugo za drugo odpiram, preberem stavek ali dva, jih urejam po velikosti, po vsebini, po barvi vezave. Tu sta tudi dva svinčnika, črnilo, nalivno pero, papir — mnogo, mnogo papirja, ki čaka, da mu zaupam svoje bolečine in radosti. A nocoj sem preveč razburjen, da bi se mogel lotiti dela.

Človek mora biti včasih sila reven, da mu je dano doživeti trenutke neskalljene, otroško čiste sreče.

SOJETNIKE vidim edino na sprehodu. Preden nas odženo na dvorišče, stojimo vsak pred svojo celico in čakamo, da paznik pozaklene

vsa vrata. Na desni uganjata svoje norčije cigan in njegov sostanovalec, bedno, polomljeno človeče z obrazom kokošnjega tatu. Levi sosed je po vsem videzu hujši grešnik; neka zakrknjena, zahrbtna upornost tli v nezaupnem prežanju njegovih polpriprtih oči pod nizkim čelom in razkuštrano črno grivo. Med neizrazitimi postavami drugih jetnikov zapazim neznano obličje. Novi gost ni uniformiran, ima naočnike, njegova noša razodeva malone gizdalinsko skrbnost. Premišljudem, v kateri razred jetnikov bi ga uvrstil.

Na dvorišču se mi prišlec pridruži. Vem, da ni dovoljeno hoditi v dveh, a znabiti bo paznik spregledal. Zakaj so ga zaprli, vprašam. Začne mi razkladati ne povsem jasno historijo o menici, ki jo je bil podpisal.

»Hej, vidva tam!« kriči paznik. »Narazen! Pet korakov vsaksebi!«

»Kaj hoče?« se zbega novinec.

Razložim mu. S klavnim obrazom obstane, čaka, in čez nekaj minut že koraka v predpisani razdalji med svojima sosedoma, jetnik med jetniki.

Iz nezakurjene stavbe smo prišli premraženi, zato hodimo naglo. Isti nemir, ki se sprošča v neskončnih popotovanjih po celicah, še stopnjuje to hitrico, dokler se proti koncu ure kroženje okoli dvorišča ne izprevrže že v utrudljivo cirkuško gonjo.

V celicah je naš poglavitni organ uho. Tu, v tej zaukazani nemosti, nenasitno pijemo vidne vtise in govorimo z očmi. Tone Č., ki se mi bodro nasmiha z one strani, nosi jetniško čepico in se ne brije. Znanci se pomenljivo spogledujemo, ga smeje kažemo drug drugemu. Morda je nalašč za nas priredil to maškarado, ki jo že dneve in dneve sprejemamo z istim hvaležnim navdušenjem. M., ki si je očitno že docela opomogel (samó obveze okrog obeh zapestij še pričajo o njegovem obupnem dejanju), me za paznikovim hrptom sprašuje z živahnimi kretnjami, ali imam kaj knjig. Potlej zaigra z rokami in mimiko zamotano predstavo, ki mi pojasni, da jih ima sam polno polico. Kima z glavo in kaže s prstom čez dvoriščni zid; to pomeni: kdaj bomo prosti, kdaj bomo odšli odtod? V odgovor zmigujem z rameni. Več si ne moreva povedati.

Kriminallec pred mano se ves čas usekuje z roko in si jo briše ob hlače; zoprno.

Med dvema velikima možakoma stopica slaboten, bledikav, nemara komaj štirinajstleten fant. Preohlapna uniforma visi na njem ko vreča, hlačnice se mu gubajo nad ogromnimi, spredaj kakor gondola ukrivljenimi čevlji, ki jih pri vsakem koraku pobira s tal. Ne morem razumeti, da je mogel ta otrok zagrešiti kak zločin. In kaj počne med nami, zakaj ga ne dadó med mladoletnike?

Obraz v oknu prvega nadstropja. Blesk naočnikov. To je K.! Ali je? Skrivoma se trudim, da bi ga z znamenji opozoril nase. Ne odgovarja. Predstavljam si ga, kako stoji ob oknu na stolu, se izteza na prstih in skuša ujeti s pogledom čim večji krog obzorja, čim več neba, čim več predmetov, čim več prostosti.

Po dveh straneh omejuje dvorišče temna grmada jetnišnice s štiri-

rini vrstami mračnih, majhnih oken, visok zid, skoraj obzidje, zapira pogled na levi. Na koncu dvorišča rase ob pritlični zgradbi nekaj golih, bolehnih drevesc, zadaj so grede in potem zopet zid. V tem zaprtem prostoru je tako malo stvari, ki bi potešile žejne oči. Onstran so ulice, ondi je mesto, tam so ljudje, tam je življenje. In jaz, ki koprnim od strastne želje, da bi mi bilo dano gledati, le gledati stvari, ki sem jih že tisočkrat videl in ki mi nekoč niso pomenile ničesar, jaz vidim samó rdeče in sive strehe dveh, treh hiš, vrsto alegoričnih soh vrhu pročelja velike palače in sinjino neba, po kateri se brez naglice vozijo mehki beli oblaki. Sonce pretvarja v raztaljeno zlato drogove radijske antene na slemenu oddaljenega poslopja: nostalgčna asociacija brezbrežnih daljav, neomejenega gibanja, na vse vetrove odprtih poti, svobode...

Zvonec. Molče zavije vrsta proti vratom v jetnišnico. Čakam med zadnjimi. Trkanje po steklu me predrami iz zamišljenosti. Pogledam: v okviru temnega okna, med železnimi križi se mi iz celice v pritličju burkasto reži in pači zarasel, razbojniški obraz, roka, ki tolče po šipi in mi daje znamenja, je videti kakor odsekana v zapestju. To je F., moj petdnevni sostanovalec iz zapora v stari kasarni. Skrijem nos v robec, da bi pred paznikom utajil smeh, h kateremu me sili groteskna scena v oknu. A ko stojim spet sam sredi celice, mi ob spominu na tovarišovo harlekinsko vedenje ni več do smejanja.

DNEVI teko v nespremenjeni enoličnosti. Knjige me ne morejo vselej odrešiti, zakaj v tem polmraku se oko hitro utruji in v tem mrazu ni mogoče dolgo nepremično sedeti. Na vse načine se skušam zamotiti in včasih se ukvarjam s čisto otročjimi rečmi. Pred dnevi sem dobil konservo, a nimam ključa, da bi jo odprl. Nabrusil sem žlico na posteljnem ogrodju in že tri dni zapovrstjo pilim z mravljinčjo potrpežljivostjo pločevinasto škatljico, ki se noče in noče udati. Z enako vnemo in pazljivostjo se ukvarjam z drugim poslom: z nohtu podobnim koščkom pločevine, ki sem ga odtrgal s konserve, cepim vžigalice podolgem na dvoje. Kdo ve zakaj me ves čas preganja skrb, da mi bo zmanjkalo vžigalic.

Ob desetih me pokliče paznik: »Brivec!« Vzamem stol in grem na hodnik. Milnica in čopič priskutno smrdita. Dve sto petdeset ljudi obdeluje ta človek z istim čopičem in jih strga z istim nerazkuženim rezilom. Tečem v celico, se divje umivam in se potlej po vsem obličju na debelo namažem s sokom citrone. Še dolgo čutim gomazenje po hrbtu.

Popoldne pride stari, krivonogi višji paznik s svojo večno pelerino. Menda me je obiskal kar tako, dasi me vprašuje, ali imam svežo brišačo. Preden odide iz celice, se ozre po mizi, po knjigah, po popisanem papirju. »No, kako je kaj?« vpraša s svojo dobrodušno počasnostjo.

»O, hvala,« pravim, »zdaj mi je čisto dobro, imam svoje stvari, knjige...«

»Eh, da,« zategne, »samó svobode ni, svobode... ne?«

Še zdaj mislim osupel in poražen na njegov izkušeni, razumevajoči pogled, ki mi je še v tem žalostnem kraju razkril dobrotno modrost človeškega srca. Ne vem, zakaj je toliko trpkosti primešane tej hvaležnosti, s katero se spominjam vsakdanji govoric tuje, pesniške besede »svoboda«, ki jo je ta preprosti človek tako nerodno izgovoril in s katero je vendar tako natanko zadel tisto edino, poglavitno, česar sam nisem povedal.

ALFONZ GSPAN

I. M. B. P.

*Nikoli nisva si prav videla v oči,
hitela drug sva mimo drugega molče.
Nikoli in nikdar si nisva česa razodela,
v molčanje sva zaklepala srce.*

*Živela si v čisto svojem svetu,
kdo ve, kam te je nosil jasni vid?
Le včasih se mi je zazdelo,
da vabi daljnih te pokrajini svit.*

*Moj Bog, zdaj ti oko je ugasnilo!
Razbila se je kupa — konec sanj;
nič več ni zate vere ne obupa,
dospela si na kraj najskrivnejših spoznanj.*

*In ko ti zdaj, v tej žalostni minuti
strmim v oko in se pogrezam vanj,
me gledaš tudi ti skozi polpriprte veke
in tvoj pogled je poln nemih vprašanj.*

*Čemu si nisva prej kdaj segla v róke,
čemu si nisva prej pogledala v obraz?
Zdaj šele vem: nikdar si nisva bila tujca,
razdvojil naju je neznan ukaz.*

*Bila sva si kakor dve sestri reki,
hiteči mimo istih belih skal,
oba sva se blestela na površju,
nihče pa ni pogledal naju temnih tal.*

*Nikoli nisva si poprej tega priznala
— zdaj šele veva, ko si duh brez mej.
Spet gledaš me samotna onkraj brega,
kako, osamljen val, drevim naprej.*

DNEVNIK IZ JETNIŠNICE

IVO BRNČIČ

VSE, vse me muči, vse me spominja moje ujetosti. Večer je; odprl sem okno, da bi pred spanjem pregnal cigaretni dim, in takoj je pljusknila v celico množica zmedenih, raztrganih zvokov, ki so zame vendarle ena sama simfonija prostosti. Nekje se oglašča tramvajski zvonec, z ulice odmevajo koraki ljudi, zdaj pa zdaj ujamem celó odlomek pogovora — ali je med ljudmi tam zunaj res toliko veselja? Zdaj gredo v kino in gledališče, si mislim, predstavljam si zaljubljenca, ki hite v park, tesno objeti, nemi in osupli nad bogastvom, ki ga nosijo v sebi. Na postaji piska lokomotiva, čisto razločno slišim njeno sopenje in drdranje koles; gledam samega sebe v razsvetljenem vagonu, ki me nosi, kamor si poželim, daleč, daleč. Nekje igra radio. Glasba! Moj bog, glasba! Slabo slišim, a dovolj, da bi se grizel od onemoglega hrepenjenja. Chopinova magija in ti zidovi!

MOJA celica, potisnjena v skrajni kot pritličja, je ena najmračnejših. Že ob petih popoldne ne razločim več tiskane črke. Kadar se vzpnem na stol, ugledam komaj nekaj metrov pred oknom le siv, dolgočasen zid; zelo se moram iztegniti, da dosežem z očesom še kos majhnega dvorišča, dva, tri okna in del pločevinaste strehe notranjega trakta jetnišnice. Enega samega živega bitja, niti zaničnega vrabca še nisem videl v tem zakotju.

Strmim v ploskev neba, ki ne presega kvadratnega metra. A nikoli si nisem mislil, da more malce svetlobe in hlapov na tako neznatni krpici modrine ustvarjati tolikšne čarovnije. Še v to mrko celico, pogreznjeno med kamenite sklade poslopij kakor v dno vodnjaka, vdirajo zmagoviti pozdravi prihajajoče pomladi. V poslednjem živcu čutim napeto, hlastno vznemirjenost. Zanemarjen in neostrižen, obut v dvojne nogavice in copate, zavrt v plašč ko pustna šema, z rokavicami na ozebljih, zateklih rokah, ki komaj še držijo svinčnik ali peresnik, sanjam o drevju pod Rožnikom, ki mu razganja skorjo bujno pretakanje svežih sokov, o dišečih, smolastih popkih, ki se skoraj vidno napenjajo, o omamnem vonju težke, spočite prsti, o pticah, ki kriče in se ljubijo v hosti, o ljudeh, ki odlagajo površnike ter se razoglavi sprehajajo po stezah. In čim topleje sije zunaj sonce, čim čudoviteje je tiho nastajanje in razkrajanje belih tenčic v akvamarinu neba, tem težje mi je pri srcu, tem tegobneje čutim, da daje edinole svoboda lepotam življenja njihovo ceno.

Pet minut po polu dveh pade v celico prvi sončni žarek. Vse od pol dneva čakam slednji dan na to svečanost, na ta edini čas, ko imam sonce v gosteh. Poševni, zlati trak — en sam — hipoma raztali okensko steklo, se trenutek obotavlja med železnimi križi, se mimogrede dotakne ogrodja postelje in se naposled, zgoraj v oknu čisto ozek in spodaj razširjen kakor pahljača, ustavi na tleh. Po tej žareči perspektivični cesti plavajo iskreči se roji mikroskopičnih metuljev prahu. Stopim pod okno in prestrežem z obrazom topli pramen. Mežikam v sonce, do-

kler me ne začne ščemeti v očeh. Odstopim, iztegnem roko v ognjeno pretakanje, gorkota me boža po dlani. Prižgem cigareto, puhnem dim v svetlobo; modri oblak se namah izpremeni v plapolajočo zastavo z dvema senčnima progama, ki ostro odrezani obdajata pas luči v sredini. S svinčnikom označujem na tleh pot tega edinega žarka; vsak dan pade na deske nekaj centimetrov bliže zidu. Tako se zabavam do tretje ure, ko se žarek vzpne na steno in ugasne prav tako naglo kakor se je prej pojavil. Potem je celica spet mračna in hladna kakor podzemeljska votlina.

12. MARCA: moj štiri in dvajseti rojstni dan. Čisto, brezoblačno nebo. Že od sprehoda me razburja predstava gozdnatih hrbtov Krima, travnatih pobočij polhograjske Grmade, hoje pod Podutikom v jasnem, ko studenčnica svežem jutru, razgleda na daljne, zasnežene planine. Sedem in pišem eno samo besedico: žalostno, žalostno, žalostno...

Tako truden sem od te pomladi, ki jo slutim in čutim, a je ne morem uživati. Hodil bi z nekom čez travnike in skozi gozdove, da bi bila ko dva začudena otroka, ki ju je presunilo nekaj lepega in se držita za roke, strmita z velikimi očmi in sta vsa tiha od tega. Potem bi legel v travo, se nekomu naslonil v naročje, mu skrtil obraz v tople dlani in bi ne mislil ničesar več. Eno samo ime šepetam ves čas pri sebi.

Opoldne vidim paznika, ki bere časopis. Naglo mu pogledam čez ramo: pod mastnim naslovom se vlečejo čez vso stran poročila o smučarskih tekmah. »Je še dosti snega na hribih?« vprašam. »O, še dosti,« odvrne malomarno. Kako težko mi je to slišati!

A potlej se nenadoma vse izpremeni. Prejel sem pismo in knjigo s posvetilom. Praznik v celici! Ne vem, kaj bi počel od razburjenja in radosti. Znova in znova prebiram pismo. Vročično listam po nemški ilustraciji, izposojeni iz zavodove knjižnice, poiščem sliko plesalke Kir-savine, ki se mi zdi nekomu tako čudno podobna. Dolgo strmim vanjo. Nato sedem in pišem: »Nič hudega mi ni. Kmalu se vrnem in potem pojdeva pogledat, ali je še kje na svetu kaj travnikov in gorá, kaj borovcev in snega, ali še žge sonce melišča pod Kočno, ali se še podijo divje koze čez Gamzov skret, ali se še lesketa bohinjsko jezero v mesečini, ali še trave pod Bogatinom tako grenko diše in ali še šelesti v njih tisti neugnani, zdravi veter, ki zna s svojo prijateljsko robato-stjo tako razkošno razčesati lase, ali še hodi tista drobcena rdeča verica pit vodo, ki kaplja izpod previsnih sten Mojstrovke...«

Tri velike lepote so, trije kompleksi življenja, ki jim pripada vsa moja ljubezen in ki so mi zdaj, v tej pusti celici, trojna bolečina in trojna uteha. Žena. Planine. Majhna zemlja, v kateri živim, in misel na »čas, ki bo dober in nov«, kakor je zapisal pesnik.

DOCELA nepričakovano so me poklicali iz celice. Potuljen strah me je tiščal v želodcu, ko sem stopal za paznikom, ki je odklepal vrata, vrata, neznansko veliko vrat. Zaman sem ugibal, kaj mi hočejo. Ničesar mi ni pojasnil niti obraz uradnika, ki je čakal na koncu hodnika

ter mi s kratkim »Prosim« pokazal polpriprte duri na levi. Molče sem vstopil.

Tam je stala ona. Kakor zadet sem obstal, v en sam krč se mi je stisnilo srce. Ena edina beseda se je utrgala iz mene: njeno ime, ki je tako glasno jeknilo v moji notranjosti, da sem se skoraj ustrašil, četudi je moj zasigani glas komajda prestopil ustnice.

Po dveh minutah so naju ločili. Zdaj, ko stojim spet sredi celice, se ne spominjam, kako sem se vrnil. Tako slaboten sem, da se me loteva vrtoglavica in moram sestiti. Pogledam po sebi: res, še zmerom mi drhtijo roke; tudi v ustnah čutim nervozno utripanje. »Ne morem, ne morem...« slišim šepetati samega sebe. Česa ne morem? Ne vem. Čudno, viharno čustvo, ki malone presega človeško zmogljivost, bolečina in vzhičenje obenem, se peni v meni in me omamlja ko eter. Ničesar ne slišim, ne vidim, ne mislim; samó tista njena kretnja se mi zmeraj znova povrača v spomin, tisti polobrat tik preden so se za njo zaprla vrata, nema zaobljuba tistih velikih, plamenečih oči, ki so me objele za slovo.

Dolgo se ne morem pomiriti. Šele čez dobro uro se domislim, kako neroden sem bil, kako sem v zadregi lovil besede, kako sem še tisti dragoceni dve minuti samó jecljal o čisto brezpomembnih malenkostih in ji nisem ničesar, prav ničesar povedal. In vendar bi bilo treba razodeti toliko reči! Med ljudmi visi toliko vprašajev, in vendar zamrzne v srcih in na jeziku toliko odgovorov. Toliko nepoplačanih dolgov tvorijo ljudje skozi življenje, ki ne pozna odpisovanja in nikdar predolgo ne odlaša z rubežnijo. Bolj ko pred grehom in pohujšanjem beže ljudje pred jasnostjo in resnico; toda z nezmotljivo gotovostjo piše življenje sleherniku táko usodo, kakršna mu gre: tebi, ki si ves zazankan v samoprevare, nastavlja zanke in pasti, tebi, ki bolj ljubiš ostri mraz spoznanja ko varno zatišje iluzije, odpira strmo pot do čistih razgledov; ti, ki vežeš nase ljudi le zavoljo ljubezni do samega sebe in ti je potreben zgolj podložnik, ki bi mu oprtal svoj jarem, ti boš našel nasprotnika in upornika ter boš sam obvisel v jarmu tekmovanja in sovražnosti; ti, ki prihajaš k ženi z iskreno mislijo kakor k sebi enakemu, boš deležen prijateljstva in tovarištva, brez katerega je sleherna vez samó mučna in jalova »borba za prestiž«, kakor je zapisal nedavno umrli raziskovalec človeških duš.

Treba je pisati, si pravim, pri priči je treba vse to urediti, zakaj hude preizkušnje bodo prišle nad nas, le malo časa nam še preostaja. Treba je vprašati naravnost in odkrito: Ali se čuti ob meni popolnoma svobodna, ali se prav nikoli, ne v najskritejših doživetjih ne v čisto vsakdanjih zadevah, ne čuti omejevana kot človek, kot samostojna osebnost? Ali ji daje ravno neogibna podreditev skupnemu interesu občutek trajno rastoče sproščenosti, ali je zanjo ta nujnost medsebojne prilagoditve docela samoumevno tudi nenehno osvobajanje, osvobajanje zategadelj, ker je takšno prilagajanje hkrati tudi vzgoja samega sebe, in sicer naravna, prostovoljna vzgoja, torej zorenje, izpopolnjevanje, požlahtnjevanje, ki daje človeku čedalje večjo možnost, bedeti sam nad svojo usodo ter jo usmerjati, to je: biti vse bolj svoboden?

In če je tako, ali raseta v tem odnosu in ravno po njegovi zaslugi njena samozavest in njen življenjski pogum, ali čuti v tej najini zvezi kaj človeške lepote, ki ji odgrinja vso čudovito lepoto življenja ter ji narekuje tudi ljubezen do življenja in voljo do njega? — —

Kako čudno je to, premišlujem: s skoraj nobeno stvarjo se ljudje ne ukvarjajo tako vztrajno in s tolikšno obsedenostjo kakor z ljubeznijo, in vendar je Eros še zmerom daljna, neznana Indija Koromandija, kamor romajo že od postanka človeškega rodu milijoni hrepenečih dvo-nožnih bitij, nekateri goli ko potepuhi in živali, drugi obremenjeni z bolešno pezo predsodkov in motnih podzavestnih krčev, s prirodno in preprosto iskreno dušo pa domala nihče. Kako je mogoče, se sprašujem, da se človek žene za ljubeznijo kakor za čudežnim prividom, ki mu obeta najvišjo zemeljsko slast in je predmet njegovega najstrastnejšega upanja, a ga ujame tako strašno pogosto le v črnih prepadih obupa? Kakšna peklenska postava je namenila človeku, da rodijo njegove sanje o skrajni možnosti življenjske sreče tolikokrat njegovo najhujšo nesrečo? Zakaj je človek tako zelo nesposoben ravno za to svojo najstarejšo, najprvotnejšo življenjsko nalogo? Ali ima nemara prav čemerni stari Schopenhauer, ki trdi, da je človek edinole ubogo orodje brezčutne prirode, ki ga izrablja v svoje namene ter ga slepari z vabo obljubljene ljubezenske sreče? Ne, taki razlagi ne morem verjeti. In naj je še tako čudno, da nam to najlepše poslanstvo, ki ga je priroda zapustila človeku, vendar prinaša toliko gorja in razočaranja in je tako redkim izbrancem dano doživeti v lastnem življenju tisto plemenito lepoto ljubezni, ki jo že tisočletja opevajo pesniki, se mi prav tako upira trditev, da določajo človekovo ljubezensko usodo neke skrivnostne, izven človekovega razuma, njegove volje in moči delujoče sile — lagodno mnenje, ki daje le potuho slabosti in lenobi. Ne, človek ni samó otrok in pokoren služabnik prirode, ni zgolj pripadnik neke zoološke vrste. Ne, ljubezen tudi ni nerazrešljiva uganka, pred katero naj bi se človeška misel mogla in morala le umakniti. »Mi še nismo pravi ljudje, še nismo zreli za ljubezen, ker smo zaostali v poznavanju svojih bližnjih,« je zapisal rajnki Adler, ta hladni, kruti razkrinkovalec vseh zvijač in predsodkov, s katerimi se ljudje tako krčevito trudijo opravičiti svoje življenjske polome, ta blagi, modri pedagog in oznanjevalec vere v človeka in njegovo zavest. Resnično, ljubezenska zveza pomeni zadostitev nagonsko danemu prirodnemu ukazu, a je hkrati tudi sožitje dveh članov človeške družbe, mikrokosmična oblika skupnega življenja ljudi, še več, vez dveh osebnosti, dveh zavestnih bitij. Zato je ljubezenska sreča predvsem vprašanje poznavanja sočloveka in vprašanje zavesti, ki se napaja iz občutja tistega vesoljnega tovarišstva ljudi, ki je osnovni imperativ našega pozemskega obstanka, iz organične notranje nuje, vključiti se v človeško skupnost ne kot zajedavec, ne kot tiran svojega sočloveka, marveč kot njegov sodelavec in zaveznik. Iz dna duše črtim staro, nizkotno, fevdalno razdelitev »ženska — moški«, ki pomeni dejansko samó »moški zoper ženo«, ki vrednoti — vedoma ali ponevedoma, očitno ali na skrivaj — ženo zgolj kot spolno bitje, to je: kot objekt in ne kot subjekt, ki daje izreku

»vir lupus feminae« toliko klavrne upravičenosti. Trajno ljubezensko soglasje se hrani le iz skupnega (in kajkrat hudo napornega) prizadevanja dveh ljudi; a ta napor zmore edinole človek, ki lahko prenese poleg sebe enakovrednega družabnika, ki noče biti osebnost na rovaš svojega bližnjika, ampak njemu v prid, ki ga nenehoma greje čut odgovornosti do ljudi sploh in zato tudi do ljubezenskega tovariša.

Ljudi je treba negovati, to čutim v samoti in revščini celice s poslednjim utripom svojega srca; s sočlovekom je treba ravnati kakor z dragotino, kakor z lepo pesmijo. Kajti če nekomu ničesar ne nudiš, nimaš pravice ničesar zahtevati od njega. In če naj bo zveza dveh ljudi stalno medsebojno bogatenje in darovanje, morajo biti pravice in dolžnosti do zadnjega miligrama enako odtehtane. Človekova vrednost se ne razodeva le v njegovem ravnanju z ljudmi in v njegovih zahtevah do njih, temveč nič manj tudi v njegovem ravnanju s samim seboj in v terjatvah, ki jih piše sebi samemu. Biti sposoben za skladno sožitje v dveh in za čisto ljubezensko srečo, to pomeni, biti tvoren ud človeške societete, kar je istovetno z najglobljo osebno dozorelostjo.

ZIVOTARJENJE v celici, ki človeka docela odreže od ljudi in življenjskega dogajanja ter omeji njegove življenjske funkcije skorajda na fiziološki minimum, je nedvomno nenaravno, če ne celó zopernaturno. V teh izjemnih okoliščinah se človekova psihologija čudno izpremeni. V prostosti živi človek z rečmi, katerih objektivni pomen je pač sorazmeren njegovi zmogljivosti, ki mu pa vendar v visoki meri napolnijo življenje, ki so zanj osebno toliko pomembne, da bolj ali manj ustrezajo njegovim življenjskim zahtevam in načrtom. V celici visi človek na dogodkih in stvareh, ki bi mu tam zunaj ne pomenile ničesar, ki se mu zde na svobodi tako samoumevne pritikline življenja, da jih komaj kdaj opazi, kaj šele, da bi se njegova misel vznemirila ob njih. Za temi zidovi dobi cela vrsta takih ničevih malenkosti povsem novo, neznansko veljavo. Ob cigareti, ob sprehodu, ob besedi, ki jo je mimogrede izmenjal s paznikom, doživlja jetnik razburljive notranje viharje. V tej prisilni, skrajni enoličnosti živim od samih senzacij; senzacija je žarek, ki se je prikradel v celico, senzacija je pošiljka, ki so mi jo poslali znanci ali sorodniki, vrhunec vseh možnih doživetij sta pismo ali obisk, ki me docela vržeta z ravnotežja.

So tihe večerne ure, ko gledam iz celice svoje lastno življenje in življenje sveta kakor iz velike razdalje, ki zabriše očesu nebistvene podrobnosti in razgrne pred njim zaokroženo, harmonično podobo celote. Mirna svetloba pada izpod stropa, cigaretni dim me ovija s toplo domačnostjo, kmalu bo treba leči; sedim ob odprti knjigi, a ne berem — prisluškujem zbranemu miru, ki rase v meni, in se čutim svetel in jasen, da postaja ta popolna samota skoraj ugodje in mi ni več žal tega, kar sem doživel.

Zakaj celica me je marsičesa izučila. Za temi zapahnjenimi vrati, za tem zamreženim oknom, kjer živiš tako bedno, omejeno življenje, kjer razen nekaj predmetov, spominov in misli nimaš ničesar, prav ničesar — tu se tvoj odnos do okolice in dogajanja skrči do nekega

otroško pohlepnega izčrpavanja vsega, kar je še tako neznatna stvar zmožna nuditi človeku. Ta neposrednost, ta intenzivnost doživljanja je dragocena. Še pred nekaj meseci sem se tako malo zavedal, kolikšen blagor je hoja po cesti, čisto navadno postopanje po ljubljanskih ulicah, tisto srečavanje ljudi, udobno ogledovanje in prisluškovanje, ki mi je zdaj predmet neverjetnih želj in naklepov. V celici se mi je razodela vrednost mnogih skromnih odtenkov življenja, ki sem jo doslej komajda slutil; zdaj šele spoznavam, koliko priložnosti sem po nemarnem spregledal, koliko lepih trenutkov sem zamudil, s kakšno razsipno lakomismelnostjo sem trosil svojo pozornost ob nevažnih rečeh, kako površno in polovičarsko sem se dostikrat loteval važnih. Čutim, da se bom povrnil varčnejši, manj nestrpen, pravičnejši v svojih zahtevah do življenja in ljudi, da bom znal mirneje, a zato tem zavestneje in globlje uživati življenje. »Največja modrost ni v odpovedi,« je zapisal Ruskin, »marveč v tem, da se naučimo najti največjo radost v majhnih stvareh.« To radost mi je bilo dano spoznati v celici; tu se mi je odkrila cena življenja, tista dejanska cena, ki jo sestavlja nešteto majčkenih pripetljajev in naključij, kakor je pestra lepota spomladanskega travnika stkana iz tisočerihih ponižnih lepot posameznih bilk in cvetic. Da, treba je preudarno soditi doživetja, a jih tem izdatneje izčrpavati, treba je tudi ob drobnih stvareh krepko in polno živeti. Saj življenje je tako radodarno; a kolikokrat hlastajo ljudje le za goljufovimi videzom kvantitete in so tako zelo slepi za tiste tihe, nevsiljive izlive človeške duše, ki vežejo ljudi bolj od hrupnih izpovedi in patetičnih priseg, za dober pogled, za tople stisk roke, za modro, diskretno besedico, ki se, preslišana ali pozabljena, ne povrne nikoli več.

Vem, treba je stremeti tudi k velikim in največjim doživetjem, nenehno je treba stati na straži, da bomo nekoč na stežaj odprli vrata heroični uri, ko se bodo premaknile zarjavele konstelacije te postarane zemeljske oble. Ali v tem dolgotrajnem, mučnem pričakovanju, sredi tega nevarnega časa in še posebej na tej skopo odmerjeni krpici slovenske zemlje, kjer je življenje tako stisnjeno in kjer nam slednji dan znova potrjuje tegobno izkušnjo, kako strašno malo tehta naša življenjska volja na ogromnem vzvodu, ki žene narode in zgodovino — tu se ne bomo nikoli preveč razživali tudi ob najskromnejših možnostih. Tu, kjer moramo živeti tako na drobno, je sleherna zaigrana minuta tem hujša izguba, tu je vsak posamezen človek potreben tem skrbnejšega varstva. Tu ne bomo nikdar prenapeli loka svoje čuječnosti in noben, še tako pritlikav okop te naše male trdnjave ne bo nikoli nehal terjati naše pozornosti.

Kdor se trajno giblje na tisti poslednji ploskvi, kjer osnovno vprašanje ni čim udobnejša, čim komfortnejša ureditev življenja, temveč njega ohranitev, ta živi elementarno. Vsi ti naši borni življenjski opravički, vsa ta naša majčkена hotenja so obžarjena od te elementarnosti. Ne, nismo najnesrečnejše ljudstvo. Zakaj preveč smo prisiljeni, odkrivati tudi v atomih veličastnost in dragocenost življenja, preveč smo primorani, živeti prvobitno in hkrati kvalitativno, prenežno moramo ljubiti to, kar imamo, da bi mogli docela obupati nad svojo usodo.

PESEM! Nenadoma se je prebudila v oddaljeni celici glavnega trakta, sprva skoraj plaha, otožen vzdih jetnikovega srca, ki kljub vsem prepovedim naenkrat ni več preneslo molka; za hip je ugasnila, potem pa se še više pognala pod oboke, uporna, pogumna, bodra himna zmagovitemu življenju. Eno samo občutje, ena edina misel, en sam pojem me zanaša kakor vihar: Tovariši!

Pred več ko dvajsetimi leti je prejela ta čudežna beseda svoj krvavi krst. Takrat, ko so bili sredi ognja in razmesarjenih teles že zdavnaj pozabljeni hujskaški govori, cesarski manifesti in fanfare, so jo klicale uboge človeške pare, oropane vsega, kar je človeškega okoli človeka, ponižane do golih nagonskih bitij, ki jim je ostal le še živalski trepet živcev in mišic pred bolečino in smrtjo. »Kamerad!« Strašna žalost je v tej besedi, s katero so se rotili in prosili za milost vojaki vseh narodnosti in armad, nagnani v klavnico z vseh koncev sveta, da z individualnim umorom dopolnijo neosebno, mehanično morijo topov. Ta edina, v predsmrtni grozi milijonkrat izkričana, v krvi okopana beseda je skupnost in bratstvo vseh potlačenih ljudi izpričala pred obličjem tistih vélikih, poslednjih reči, pred katerimi se podirajo vse umetne ograje in onemijo vse fraze in laži: življenje, smrt, pravica do življenja.

Tovariši! Čedalje glasneje poje nevidni pevec, pesem plapola in buči kakor plamen, in jaz čutim, jaz vem, da nisem sam, da ste vi z menoj, da sem povezan z vami za ceno svojega zdravja in svoje sreče. Res, bolj ljubim nemara samega sebe kakor je dobro in prav; toda vendar ne živim od te ljubezni, tu, v tej zapuščeni celici se zavedam kakor še nikoli, da dolgujem le vam zahvalo za tisto vero v življenje, brez katere bi ne mogel prebiti. Vi vsi, ljudje okoli mene, ki vas cenim in ljubim, tovariši in prijatelji, ki vas poznam po licu, kretnji in glasu in ki me v urah malodušja in zagrenjenosti bodrite s svojim pogledom in nasvetom; misleci in pisatelji, ki svetite pred nami ko signali v temi, ki vas poznam po vaši besedi in jo sprejemam kot svojo lastno izpoved; brezimne množice, katerih stvariteljski, svet obnavljajoči napor utripa na dnu vsega dogajanja ko srce zemlje, ki trpite in umirate in se vendar borite, borite tako, da postaja resničnost legenda — vi mi zagotavljate, da moja vera v lepega in dobrega človeka ni prazna, vi nosite v sebi že zdaj žarek tiste prihodnosti, ki edina daje smisel in ceno ubadanju v tej grdi, človeka nevredni sedanjosti. Vi, ki ste živo jamstvo bodočega počlovečenja tega nečloveškega sveta, vi me preverjate, da je človek dragocenost, da je vreden biti smoter in zadnje merilo vsega, kar se dogaja na zemlji.

K vam bi šel, tovariši, in bi se vam dal. Vroče srce imam, veliko ljubezni premorem. Iskreno ljubiti, to pomeni dajati, a dajati je večji blagoslov kakor jemati, pravi že svetopisemska beseda — večji blagoslov tudi za tistega, ki daje. Vem, da si ljudje lahko dadó neizmerno mnogo. Saj človeštvo ni revno; ob vsej opičji nepopolnosti, zaostalosti in neumnosti človeškega rodu je med nami vendar toliko lepot in modrosti, da si nad njimi ljudje niti niso upali lastiti očetovstva in so jih tisočletja pripisovali božanstvu. In vendar je človek izvor vseh modro-

sti in lepot. Vse, nad čemer se radostim in čemur se čudim, kar ljubim in za kar živim, čemur skladajo poetje slavospeve, čemur žrtvujejo učenjaki, raziskovalci in množica neznanih borcev zdravje, svobodo in samo življenje — vse se poraja edinole med ljudmi, trepeti med njimi ko tenko rožnato tkivo ter jih spaja v veliko tovariško družino, ki prenaša iz roda v rod dediščino neumrljive vizije o človekovi sreči na tem nesrečnem, oskrunjenem planetu.

— — — — —

Na obleganem prostorčku sveta, kjer smo si postavili svoj dom in kjer varujemo zase in za človeštvo svoj skromni zaklad, tu in zlasti tu še zmeraj trajajo fronte izpred dveh desetletij, tako že skozi samo osrčje slovenske zemlje. Vprašanje pravice do življenja stoji pred nami še vedno v spremstvu mrkega fantoma smrti, kakršno se že od vekomaj pojavlja pred brezpravnimi plebejci, pred posamezniki, razredi in ljudstvi, katerih življenjski delež nista ne bahava bogatija ne sila oblasti in pesti. In mi, ki nam je dano izpovedovati, kar nemo snujeta srce in razum množic, mi, ki naj bi stopali pred narodom ko njegova utelešena vest, ki naj bi sejali resnico in lepoto v njegovo zavest — ali se v tej usodni uri res prav do kraja zavedamo svoje odgovornosti? Zdaj, ko gre za zadnjo, najprvotnejšo last tega naroda, za golo življenje — ali izpolnjujemo poglobitveno nalogo borca: biti tovariš med tovariši v borbeni liniji? In mar je ta linija mogoča, če morebiti nismo tovariši?

Bojim se, da je naše občutje za ta vprašanja zelo nesorazmerno svečanim, od poudarka in tehtnosti nabreklih besedam, ki jih tako radi uporabljamo pri nas. Ni zgolj prazno besedičenje tolikokrat ponovljena maksima, da ustrezaj človekova življenjska praksa njegovi teoretični življenjski resnici (in narobe), da piše slehernik s svojim dejanskim ravnanjem sodbo svojim uradni izjavam (in obratno). Bojim se, da vse preveč vrednotimo svoj poklic po ugodju, ki smo ga sami deležni od njega, da se pretirano zanimamo le za same sebe in se navzlic temu (se pravi: ravno zategadelj) premalo in premilo sodimo. Nastopamo na koturnih, si lastimo pravico do vsega spoštovanja in vse pozornosti, a hkrati si na skrivaj nezaupno gledamo pod prste, ljubosumno oprezujemo drug za drugim, rivalsko merimo drug drugemu višino in rast ter se netovariško prerivamo, da bi se postavili na sredo arene — ali ne zato, da bi se borili med prvimi, o, kako pogosto zgolj po ukazu samovšečne potrebe, da bi se med prvimi izkazali. Gotovo, ni mogoče oporekati, da se ne bi zavedali kočljivosti dogodkov, ki jih preživljamo s svojim narodom, da bi ne čutili, kako pomembno je prav v teh trenutkih tudi naše poslanstvo. In vendar smo tako poredko sposobni, pozabiti nase spričo namena svojega dela, se odreči samodopadljive zaverovanosti vase in malenkostne nestrpnosti do tovariša-sodelavca, ne tehtati doseženih rezultatov predvsem kot primanjkljaj ali prebitek v blagajni svojega osebnega uspeha. Slednje odgovorno opravilo in še najbolj duhovno udejstvovanje je stvar ljubezni in ni — še več, ne more biti plod samozaljubljenosti; zakaj ljubezen veže človeka z njegovim bližnjim, samozaljubljenost ga osami in oslepi. Iz te naše

slabosti je hotel svoj čas nekdo napraviti vrline in obvezno pravilo; z vsem odporom se spominjam njegove sodbe o služabnikih duha, sodbe, ki bi naj bila izraz odkritega upoštevanja dejstev, a je v resnici le nezavedna obsodba: »Ti ljudje niso skromni, čeprav so vdani v svojo usodo in tvegajo brez besede za svoje delo vse, kar jim je dano: kajti vsakega izmed njih žene neblagi motor častihlepja.« Ne, ni res! Ne sme biti tako in ni tako! Zakaj skrb za osebno veljavo, čast in ugled, ki izključno vodi človeka, to ni odrešenje, temveč past. Pregladka, vse preudobna je pot od častihlepnosti do domišljavosti in napuha, da bi ne zamikala slabotnih, dà, predvsem slabotnih natur, tako željnih potuhe, ki naj jim jo nudita namišljena imuniteta in privilegiranost duhovnega delavca. Streči pod krinko delovanja za vzvišene smotre edinole samemu sebi, zlorabljeni le kot skrivalnico, kot pripravno sredstvo svojo visoko službo, katere nimb naj dá v bistvu sebičnemu in po nagibu »nemoralnemu« dejanju videz »moralnosti« in celó občečloveške zaslužnosti — to zatrdno ni kdove kako mučna tlaka, táko početje terja od človeka sila pičlo mero poguma, čuta odgovornosti, pač pa poleg trohice rafiniranosti tem več neiskrenosti, brezobzirnosti in vseh tistih lastnosti, ki veljajo za smrtne sovražnike resnično tehtnega duhovnega dela.

Domišljavost je defekt, je dokaz notranje nestalnosti in nezaupanja vase, domišljavci so uboga, šibe, a tudi usmiljenja vredna bitja. Ne, ne potrebujemo častihlepja; kajti naj sta človekova zavest o objektivnem svetu in dogajanju in njegova sposobnost še tako izredni, iz njihovega zakona s pritlikavo zavestjo o samem sebi se more roditi le zmaličen spaček resničnih vrednot. Umetnost je kanibalska, živi od ustvarjalčeve krvi, sleherno pomembno dejanje v območju duha je katarza, to je: samovzgoja. Bolj ko kdaj nam je potrebna kruta iskrenost do samega sebe, ki je pogoj vsakršne iskrenosti do ljudi in lastnega poklica. Treba je biti čist kakor žarek, jasen ko matematična enačba, natančen ko mikroskop, oster kakor kirurški nož. Da, živeti je treba tudi z vso neposrednostjo, magari otroško pristno in spontano, stvari in pojave je treba sprejemati z gorkim srčnim interesom, brez katerega ostane tudi najgloblje umovanje nemo ko zamrzel slap. Ali zakaj bi čustvena prvobitnost morala pomeniti življenjsko nejasnost ali celó opravičilo zaslepljanja samega sebe? Zakaj naj bi jasna življenjska zavest izključevala elementarno doživljanje?

Od Trubarja, našega prvega emigranta, preko Prešerna in njegove čudovite »Zdravljice« do Ivana Cankarja je trajala med nami tragična in zmagovita borba za trdno, prečiščeno življenjsko zavest. Njeno najdragocenejše osebno, človeško izročilo je s prostovoljno žrtvovano človeško krvjo posvečena resnica, da ne živimo in ne ustvarjamo le zase, da duhovno delo ni že samo po sebi zasluga. »Novelist, nečimernež, posuj si teme s pepelom!« je vzkliknil v »letih strahote« Ivan Cankar. Pred krvavim prividom smrti milijonov se ta sončno čisti značaj ni bal izpovedati svoje »ponižanje, spoznanje svoje nečimerne ničevosti«, spričo zavesti, da »svet ne živi samo od platna in papirja, temveč tudi od kruha in krvi«, je obdolžil svoje delo »ošabnosti« in vrgel samemu sebi v obličje strašno obsodbo: »Strahota je brez primere, če človek ni člo-

vek, temveč novelist, bitje, ki je s tinto zastrupljeno.« Da bi si znali danes, ko gredo narodi spet svojo pot »pod konjskimi kopiti« in »pod železnimi kolesi«, tudi mi s tolikšno strogostjo do samega sebe in v imenu tolikšne ljubezni do ljudi in svojega ljudstva izprašati vest! Uklenjenost vase samega je nesvoboda; da bi se v teh črnih dneh osvobodili začaranosti v svoj ničev osebni prid, da bi takó sproščeni znali postati tovariši in soborci, da bi znali rešiti zase in za svoje ljudstvo poslednje, najdražje bogastvo, ki nam je še ostalo — življenje. Da bi v katastrofah in preizkušnjah, ki prihajajo nad nas kakor lavina, ne ostali le »bilka v viharju«, kakor ni ostal on, ki je v svoji sodbi nad samim seboj našel odrešenje in je sredi agonije svojega naroda napovedal novo zarjo, ki jo bo morda dano gledati nam — da bi ne izdali njegove vere in njegove prerokbe: »Oj prijatelji, ljubi moji, to nam bodo še cveteli kostanji!«

ZAČUDIL sem se, ko sem med sprehodom zaslišal iz paznikovih ust svoje ime. Že dolgo se ni nič pripetilo, že dolgo nisem ničesar več pričakoval. Tesnobno sem preudarjal o vzroku tega nenadnega poziva. A ko so mi povedali, da sem prost, in sem se še zadnjikrat vrnil v celico, sem skoraj omagal pod težo pijane radosti, ki je bila v svoji ogromnosti že malone bolečina. Zmeden in razburjen sem z drhtečimi rokami prekladal svoje stvari in sproti pozabljal nanje, vezal in spet razvezoval zavitke ter si zaman prizadeval, da bi se znašel v brezupnem neredu.

Formalnosti so pri kraju. Obstal sem na hodniku pred odprto pisarno in čakam. »Kaj pa stojite?« vpraša naposled paznik izza pisalne mize. »Vse je v redu, lahko greste.« — »Da ... pa kam?« — »Kam neki! Tjale, tam je izhod«, pokaže.

Pred vrati na koncu hodnika se ustavim. Tako čudno se mi zdi, da hodim sam, brez paznika in rožljanja njegovih ključev. In ta kljuka! Kako dolgo se že nisem dotaknil nobene kljuke. Bebasto jo ogledujem. Potem se vrnem pred pisarno.

»Kaj pa je spet?« se začudi paznik.

»Če bi mi odklenili vrata, prosim.«

»Saj so odklenjena, vraga! Kar pojdite!«

Tega ne razumem. Znova obstanem na koncu hodnika, se dolgo obotavljam. Da bi smel kar takole sam odpirati vrata — ne, take stvari sem se že zdavnaj odvadil šteti med življenjske možnosti. Navsezadnje oprezno in nejeverno pritisnem na kljuko. Duri se odpro!

Ulica. Glasovi. Vozila. Gibanje. Sonce, joj, koliko luči! Ljudje, vse črno ljudi! Opotekam se, kakor da sem po težki bolezni prvikrat vstal iz postelje, po vseh udih se mi razliva razkošna utrujenost. V očeh me skeli, težko mi je dihati, preveč je te svežosti za moje omamljene čute. In ko hitim po tlaku, naravnost, naravnost, kakor že tako dolgo nisem hodil, ko se, nevajen tolikšne gneče, strahoma izogibam ljudem in se vendar neprenehoma zaletavam vanje, se s čudnim ganotjem zavem, da sem čisto majhen, tako majhen in tako vdano pripravljen, sprejeti in do konca nositi vse prekletstvo neugonobljive ljubezni do tega neusmiljenega, sovražnega, čudovitega življenja.